

**PEATÜKKE
EESTI MUUSIKAKRIITIKAST
ENNE 1944. AASTAT**

ACTA UNIVERSITATIS TALLINNENSIS

Artes

SARJA KOLLEGIUM

Ants Hein (Tallinna Ülikool)

Heili Einasto (Tallinna Ülikool)

Mart Kalm (Eesti Kunstiakadeemia)

Kai Kaljo (Tallinna Ülikool)

Krista Kodres (Eesti Kunstiakadeemia, Tallinna Ülikool)

Märt-Matis Lill (vabakutseline helilooja)

Kersti Markus (Tallinna Ülikool)

Virve Sarapik (Eesti Kirjandusmuuseum)

Heie Treier (Tallinna Ülikool)

Tallinna Ülikool

**PEATÜKKE
EESTI MUUSIKAKRIITIKAST
ENNE 1944. AASTAT**

Koostanud ja toimetanud
Maris Kirme

TLÜ Kirjastus
Tallinn 2014

ACTA Universitatis Tallinnensis

Acta Universitatis Tallinnensis. Artes

Peatükke eesti muusikakriitikast
enne 1944. aastat

Raamatu väljaandmist on toetanud
Eesti Vabariigi kultuuriministeerium

Toimetanud Pärle Raud
Resümeed tõlkinud Kätlin Kaldmaa
Kujundanud ja küljendanud Sirje Ratso
Sarja makett: Rakett

Autoriõigus (koostamine): Maris Kirme, 2014
Autoriõigus (tekst): Maris Kirme, Maret Tomson, Reelike Tükk, 2014
Autoriõigus: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2014

ISSN 2228-3412
ISBN 978-9985-58-781-2

TLÜ Kirjastus
Narva mnt. 25
10120 Tallinn
www.tlupress.com

Trükk: Pakett

SISUKORD

Lühendid	8
Saatesõna	9

Reelike Tükk, Maris Kirme

Teoreetilised lähtekohad muusikakriitika käsitlemisel	17
1. Muusikakriitika olemus	17
2. Muusikakriitika mõiste	21
3. Muusikakriitika funktsioon	23
4. Muusikakriitika institutsioon	25
5. Muusikakriitika liigitus	26
6. Muusikakriitik	34

Maris Kirme

Eesti muusikakriitikute põlvkondlikud maitseotsustused

ja maitse normeerimine	42
Sissejuhatus	42
1. Maitseotsustus	43
2. Maitse kujunemine ja diferentseerumine	46
3. Muusikalise maitse normeerimine ja maitseotsustuste põhikategooriad	48
4. Muusikalise maitse kahestumine: tavaline ja esoteeriline maitse	55
5. Muusikaline idealism kui maitse normeerija	57
6. Maitseotsustustest ja žanride hierarhiast eestikeelses muusikakriitikas	67
6.1. <i>A cappella</i> koorilaul ja rahvaliku maitse kultiveerimine	68
6.2. Vokaalsümfoonilised suurvormid kui hea maitse kujundajad	79

6.3. Orkestrimuusika ja aristokraatus: sümfoonia kui muusikalis-kunstilise maitse arendamise peamine soodustaja	81
6.4. Kammermuusika ja elitarism.	95
6.5. Kas ooper peab meil olema?	99
6.6. Operett kui muusikalise peatüve haruoks	110
Kokkuvõte.	117

Maret Tomson

Eestikeelse kontserdikriitika põhijooni 1930. aastail	126
Sissejuhatus	126
1. Kontserdikriitika üldjooni	127
2. Muusikakriitika avaldamisvõimalused omaaegses periodikas ja väljapaistvamad kriitikud	130
3. Eesti kontserdikriitika põhijooni	143
3.1. Esituskriitika aspekt kontserdikriitikas	143
3.2. Teosekriitika ilmingud	152
3.3. Organisatsioonikriitika kontserdiarvustustes	164
3.4. Repertuaar kui arvustuste oluline komponent	174
3.5. Kontserdiarvustuste keel, kujundid ja ülesehitus	193
4. Kriitika kriitika	201
Kokkuvõte.	204

Reelike Tükk

Saksakeelse muusikakriitika institutsioonist, ideedest ja väärtusorientatsioonidest Eestis aastatel 1930–1944 ajalehe Revalsche (Revaler) Zeitung näitel	213
Sissejuhatus	213
1. Baltisaksa muusikakriitikast enne 1930. aastat.	217
2. Revalsche (Revaler) Zeitungi muusikakriitika institutsioonist aastatel 1930–1940, 1942–1944.	221
2.1. Päevaleht Revalsche (Revaler) Zeitung	221
2.2. Muusikakriitika kohast ja mahust ajalehe veergudel	224
2.3. Muusikakriitika liigitus.	229

2.4. Muusikakriitikud	245
2.5. Muusikakriitika funktsioonid	269
3. (Balti)saksa muusikakriitika ideed ja väärtus- orientatsioonid	272
3.1. „Meie” – „nemad” saksakeelses muusikakriitikas	273
3.2. Eesti-Saksa koostöö võimalikkusest Eesti muusikaelus	279
3.3. Orienteeritus emamaale või Euroopale	285
3.4. Eesti kui Euroopa muusikaelu ääremaa	292
3.5. Eesti heliloomingust	297
3.6. Wagneri mõõdupuuga Estonia teatrisaalis	323
3.7. Labastuva maitse vastu	332
3.8. Modernne ja kõrgmodernne muusika	341
3.9. Poliitilised ideed muusikakriitikas	348
Kokkuvõte	353
 Abstracts	 367
 Nimeloend	 379

LÜHENDID

BM	Baltische Monatsschrift või Baltische Monatshefte
EZ	Estländische Zeitung
KK	Päevalehe lisa Kunst ja Kirjandus
Pm	Postimees
Pl	Päevaleht
RH	Rahva Hääl
RI	Rahvaleht
RS	Rahva Sõna
RZ	Revalsche Zeitung või Revaler Zeitung
UE	Uus Eesti
UI	Uudisleht
VM	Vaba Maa
VS	Vaba Sõna

SAATESÕNA

Eestis avaldatud muusikakriitika juured on 19. sajandis ja esma-
joones siin ilmunud saksakeelsete väljaannete veergudel. Saksa-
keelne muusikakriitika moodustab kuni 1944. aastani siinse krii-
tika tähelepanuväärse osa ja on ühtlasi paljudes joontes eeskujuks
eestikeelsele kriitikale. Eestikeelne muusikakriitika jõudis arvesta-
tavale tasemele 20. sajandi alguseks, eeskätt Rudolf Tobiase ja Alek-
sander Läte kirjutiste näol, ja institutsionaliseerus 1920.–1930. aastatel. Iseäranis mõjutas seda oluliselt elavnenud muusikaelu, mida tuli kajastada, samuti ajakirjandusväljaannete märkimisväärne kasv tollel perioodil. Institutsiooni eksisteerimise eeltingimuseks on, et seda toetab kindel rühm inimesi ja et neil on vastava institutsiooni eesmärged ja sihte puudutavad uskumused.¹ Nii võiks teise maailmasõja eelsest perioodist välja tuua vähemalt 15 nime, kes on olnud pikemat aega seotud eestikeelse muusikaajakirjandusega ja lisaks neile kindlasti sama palju või enamgi saksa keeles kirjutavaid autoreid. Tugeva institutsiooni olemasolu näitab ka see, et kõikide suuremate päeva- ja nädalalehtede (1930. aastatel olid tähtsamad Postimees, Päevaleht, Vaba Maa, Uus Eesti, Rahvaleht, Uudisleht, Esmaspäev, Revalsche Zeitung) juures töötasid lepinguliste ajakirjanikena muusikakriitikud, kellest pea kõikidel oli muusikaharidus. Kriitika (eriti kontsertide eelteated ja arvustused) ilmus ajalehtedes väga operatiivselt ja regulaarselt, ja olgu mainitud, et see operatiivsus oli omane ka tolleaegsele kunsti- ja teatrikriitikale. Muusikakriitikal kujunes eestikeelsetes ajalehtedes (saksakeelsetes oli see nii juba varem) välja oma kindel asukoht ja rubriik. Aastatel 1922–1940 anti igal aastal välja ka vähemalt ühte eestikeelset muusikaajakirja.

¹ Jukka Sarjala, *Musiikkimaun normitus ja yleinen mielipide: Musiikkikritiikki Helsingin sanomalehdistössä 1860–1888*. Turun Yliopiston Julkaisuja, C 100, Scripta Lingua Fennica Edita 1994, 232.

Saksa okupatsiooni ajal vähenes oluliselt ajakirjanduslike väljaannete arv, eesti keeles ilmus vaid kaks suuremat päevalehte: Postimees ja Eesti Sõna. Samas leidub neis üllatavalt palju kirjutisi muusikast, iseäranis kontsertide ja ooperi- ning operetikriitikat, mis annab tunnistust eeskätt Tallinna ja Tartu väga viljakast kontserdi- ja teatrielust teise maailmasõja aastatel. Postimehe esikriitikuks tõusis neil aastail Juhan Simm,² kelle seni olulisemad aastad eesti muusikakriitikas jäid 20. sajandi esimesse ja teise kümnendisse ja kes sõjaeelse vabariigi aastatel kirjutas suhteliselt vähe. Ajalehes Eesti Sõna hoidis tollal juhtpositsiooni Karl Leichter.³ Mõlemas nimetatud ajalehes asus artiklite arvult teisel kohal Eduard Visnapuu,⁴ kes oli ühtlasi üks produktiivsemaid ja ka staažikamaid eesti kriitikuid üldse. Ta kirjutas muusikast aktiivselt (sealjuures väga erinevates väljaannetes) alates Eesti Vabariigi algusaastatest kuni Saksa okupatsiooni lõpuni ning jätkas kriitikuna ka sõjajärgsel perioodil. Väga pikaajalise kogemusega kriitikud, kes kirjutasid järjepanu ka ühe ja sama ajalehe juures, olid vennad Theodor ja Artur Lemba. Esimene oli Päevalehe kriitik (1922–1940), teine kirjutas peaaegu sama pikka aega ajalehes Vaba Maa (1922–1939). Postimehe kriitikute ring kujunes samal ajal aga kõige mitmekesisemaks. Aastatel 1909–1931 oli siin üheks olulisemaks kirjutajaks Leonhard Neuman, talle järgnesid 1930ndatel Karl Leichter, Eduard Oja ning Riho Päts ja, nagu juba öeldud, Saksa okupatsiooni ajal Juhan Simm. Kui veel arvestada, et 1930. aastatel võttis Postimehe veergudel sageli sõna ka Eduard Tubin, siis võime väita, et tolle ajalehe juurde oli koondunud edumeelsem kriitikute ring.

² Maarja Koppelmann, Eesti muusikakriitikast aastatel 1941–1944 ajalehe „Postimees” põhjal. Bakalaureusetöö. Tallinna Ülikool, kultuuriteaduskond, muusika osakond. Tallinn 2005.

³ Maris Männik-Kirme, Karl Leichter Eesti muusikateaduse suurmees. Tallinn: Sild 2002; Kirsika Teekel, Muusikakriitika ajalehes „Eesti Sõna”. Bakalaureusetöö. Tallinna Ülikool, kultuuriteaduskond, muusika osakond. Tallinn 2005.

⁴ Vt Koppelmann 2005; Teekel 2005.

Kriitikute juhtivkoosseis oli eestikeelsetes ajalehtedes üsna stabiilne vabariigi algusaastatest kuni Saksa okupatsiooni lõpuni. Vahetunud võim ei muutnud märkimisväärselt kriitika sisulisi ega vormilisi parameetreid. Ei toimunud ka põlvkondade täielikku vahetumist. 1930ndatel tuli kriitikasse küll noori (Karl Leichter, Riho Päts, Eduard Oja jt) juurde, aga nad ei saavutanud arvilist ülekaalu. Seevastu muutus kriitikute koosseis näiteks saksakeelses ajalehes *Revaler Zeitung* Saksa okupatsiooni aastatel teisenenud poliitiliste olude tõttu täiesti. Mainitud ajalehte, ja ilmselt Baltikumi saksakeelset ajakirjandust tervikuna, iseloomustab (rohkem kui eestikeelseid lehti) lai korrespondentide võrk, kes valgustasid nii siinset kui ka väljaspool Eestit toimuvat muusikaelu laiemalt. Iseloomulik on seegi, et saksakeelsetes ajalehtedes oli eestikeelsetest tugevamini juurdunud initsiaalide ja pseudonüümide kasutamise traditsioon, mistõttu ei ole alati – isegi veel 1930. aastatel – võimalik tuvastada, kes konkreetset on ühe või teise artikli autor.

Vaatamata muusikakriitika tähtsusele ja selle institutsiooni küllalt tugevale positsioonile eesti ajakirjanduses juba 20. sajandi algupoolel, on selle olemust omaette uurimisobjektina siiski vähe analüüsitud, näiteks märksa vähem kui kirjandus- või kunstikriitikat. On küll üksikuid käsitlusi ühe või teise kriitiku (Tobias, Neuman, Leichter, Päts, Vettik jt) kirjutistest, samuti levinumatest ideedest⁵ või valdkonnast,⁶ kuid puuduvad üldistavad uurimused mistahes ajajärgu eesti muusikakriitika kohta. Probleem peitub ilmselt selles, et muusikakriitikale (nagu ka kunsti- ning kirjanduskriitikale) vaadatakse tegelikkuses sageli kui teisejärgulisele ja vähem kõnekale nähtusele muusikakunsti kõrval. Teine põhjus, miks seda

⁵ Üks enim käsitletu on rahvuslikkuse idee, mille kohta mahuka uurimuse „Oma-kultuur ja muusika: muusika rahvuslikkuse idee Eestis I” on kirjutanud Urve Lippus. (Vt *Rahvuslikkuse idee ja eesti muusika 20. sajandi algupoolel*. – Urve Lippus (koost.), *Eesti Muusikaloo Toimetised 6*. Tallinn: Eesti Muusikaakadeemia 2002, 7–78).

⁶ Virve Lippus on käsitlenud oma monograafias „Eesti pianistliku kultuuri kujunemine” lühidalt ka pianismi kriitikat. (Vt Urve Lippus (koost.), *Eesti Muusikaloo Toimetised 3*. Tallinn: Eesti Muusikaakadeemia 1997, 138–140.)

valdkonda on vähem uuritud, on arvatavasti asjaolu, et seda ei ole peetud otseselt muusikateaduse uurimisaineks. Pigem nähakse kriitikat – ja võib-olla õigustatult – sotsiaalajaloo valdkonda kuuluvana. Postmodernistlik lähenemine muusikale on aga kaasa toonud mitte ainult teisenenud arusaama muusikast kui kunstist, vaid oluliselt avardanud muusikateaduse uurimisainest ja meetodeid ning ühtlasi sidunud seda rohkem teiste valdkondade uurimisega. Lääne maailma muusikaloo jäädvustamisel, kus kaua aega peeti oluliseks eeskätt heliteoseid ja nende autoreid, on viimase veerandsajandi jooksul hakatud märksa rohkem tähelepanu osutama ka muusika sotsiaalsele tähendusele, sealhulgas nendele ideedele ja väärtusprintsipidele, mis muusikast mõtlemise ja kirjutamisega on kaasnenud ja mida paljus just kriitika eneses sisaldab. Kriitika on valdkond, millele võib läheneda nii muusikat puudutavate kui ka ühiskonna ja ajaloo arengut suunavate üldisemate küsimustega. Kriitikaga on tihedalt seotud esteetika, ajakirjandusajalugu, kontserdikultuur, publikukäsitlus jne. Eesti muusikakriitikat on seni käsitletud pigem vahendi või allikana mingi muu probleemi (muusikaelu sõlmküsimused, retseptioon jne) uurimisel, harva aga omaette uurimisobjektina, nagu eespool juba rõhutati. Eriti vaene on olukord siinse muukeelse muusikakriitika uurimises.

Kuna kõnesoleva valdkonna uurimisel puudub meil traditsioon, siis pole vajalikku teoreetilist aluspõhja selleks tööks ka välja kujunenud. See raamat soovib eesti muusikakriitika uurimisseisu pisut parandada ja edendada ning pakub lisaks kolmele artiklile kimbukese teoreetilisi lähtekohti, mida on siinsetes kirjutistes silmas peetud ja mis võiksid tulevasi valdkonnaga tegelejaid mõneti ehk suunata ja abistada.

Raamatus avaldatud uurimused on põhilises osas valminud ajavahemikus 2003–2006 Eesti Teadusfondi grandid (nr 5391, „Eesti muusikakriitika aastatel 1918–1944”) raames ning toetusel, vaid Maris Kirme käsikirja vormistamine jäi hilisemasse aega. Reelike Tükk (tollal Raja) kaitses teemal „(Balti)saksa muusikakriitika institutsioonist, ideedest ja väärtusorientatsioonidest Eestis aastatel

1930–1944 ajalehe *Revalsche (Revaler) Zeitung* näitel” Tallinna Ülikoolis oma magistritöö 2005. aastal. Selle põhjal sündis ka tema sinne artikkel. Ka Maret Tomson on käesoleva kogumiku koostamise käigus oma varasemat käsikirja täiendanud ja parandanud.

Artiklite autorid ei taotlenud mingi ühtse, läbiva idee avamist, nagu ka raamatu pealkiri peaks peegeldama. Kuid üldiseks eesmärgiks seati siiski välja selgitada enne 1944. aastat kirjutatud eesti muusikakriitika kui institutsiooni peamised parameetrid; selle funktsioneerimise mehhanismid, sõltuvus valitsevast ideoloogiast, mõjutatus maitseotsustustest ja riigivõimust, kriitika ideed ja väärtushoiakud ning nende teisenemine seoses poliitiliste olude muutumisega, samuti kriitika poetika paralleelselt nii eesti- kui siinse saksakeelse muusikaalase ajakirjanduskriitika põhjal. Mõistele „muusikakriitika” läheneti seejuures selle sõna laiemast tähendusest lähtudes, mis võimaldab lisaks otsestele kriitilistele artiklitele vaadelda kriitikana ka teisi ajakirjanduslikke žanre: esseed, uudist, reportaazi jne. Olgugi et vaadeldud kirjutiste ajaline piiritus on laiem ja puudutab vähem või rohkem ajavahemikku 19. sajandi keskpaigast kuni aastani 1944⁷, langes põhiaktsent siiski 1930. aastate kriitika käsitlemisele. Otseselt nendele aastatele keskendub kogumikus Maret Tomsoni artikkel, ka Reelike Tüki omas on suurem kaal just tollel kümnendil ja sinna suubub ka Maris Kirme käsitus. Selline ajaline valik oli ühest küljest n-ö pealesunnitud (kuna suurim sinne saksakeelne ajaleht *Revalsche Zeitung* hakkas taas regulaarselt ilmuma 1930. aastal), teisest küljest aga teadlik, seda eeskätt põhjusel, et tollesse kümnendisse langes iseseisvusaegse

⁷ Kuna mitmete, eeskätt bibliografeerimata ajalehtede (*Revalsche Zeitung*, *Revaler Zeitung*, *Eesti Sõna*, *Postimees* (1941–1944)) numbrihaaval läbitöötamine osutus väga aeganõudvaks, jäi vaatluse alt välja esimene Nõukogude okupatsioon (1940–1941). Teisalt kujutas too ajajärk ka täiesti muutunud ühiskondlik-poliitilist situatsiooni, kus oluline roll oli uutel reeglitel ja tõukejõul, mille tõttu ei saa seda aega vaadelda ühe tervikuna Eesti sõjaeelse kultuuriga. Kuna aga Saksa okupatsiooni ajal (1941–1944) sekkus võim eesti kunstikultuuri arengusse oluliselt vähem, võib seda perioodi vaadelda sõjaeelse Eesti Vabariigi vaimuelu järelnähtusena, nagu seda on ka tehtud ja mida kinnitab ka tollaegse muusikakriitika uurimine.

eesti muusikakultuuri küps periood. Samas oli see aga ühiskondlik-poliitilisest aspektist vaadatuna nii eesti kui baltisaksa kultuuris küllaltki vastuoluline ajajärk.

Muusikakriitika uurimisel oli autoritel mitmeid lähenemisviise: esiteks keskenduti teatud kindla ajalehe (Revalsche (Revaler) Zeitung, 1930–1940 ja 1942–1944) muusikakriitika institutsiooni arengu jälgimisele (Tükk) ning analüüsiti selle erinevaid karakteristikuid, teiseks uuriti üksikasjalikult teatud kriitika liiki (näiteks kontserdiarvustust, Tomson), kolmandaks kasutati kriitikukeskset vaatenurka (mingil määral tegid seda kõik kolm autorit) ja toodi esile ühe või teise kriitiku maitseotsustused, väärtushoiakud, kriitika poetika jne. Seejuures rakendati erinevaid teksti kvalitatiivse analüüsimise meetodeid, iseäranis kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodit. Teoreetilise baasi loomisel oli oluline eeskuju Rein Veidemanni (kirjandus)kriitika käsitlus „Kriitikakunst” (2000). Selle kasutamiseks andsid julgust mitmete muusikakriitika uurijate vihjed kirjanduse ja muusika kriitika seostele.⁸ Küsitav on ju seegi, kas muusikakriitika seostub rohkem muusika või kirjandusega. Virve Sarapik on täheldanud, et kunsti arvustus (ta on küll silmas pidanud visuaalset kunsti, aga see kehtib ka auditiivse, s.o muusikakunsti suhtes) saab olla vaid kirjanduse ja mitte kunsti alaliik ning põhjendab seda kriitika seotusega sõna kui kirjanduse otsese väljendusvahendiga. Sarapik kirjutab: „... kui kirjandusel ja kirjanduskriitikal on võimalus pidevskaalana sulanduda, siis kunstikriitikal ja visuaalsel kunstil, isegi kui see esineb sõnalise tekstina, see võimalus puudub”.⁹ Sama käib ju ka muusikakriitika kohta.

⁸ Näiteks on Joseph Kerman öelnud, et muusikakriitika arengu eelkäijaks on alati olnud kirjanduskriitika (Joseph Kerman, *Musicology and Criticism. – Contemplating Music: Challenges to Musicology*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press 1985, 122). Fabian R. Lovisa on aga täheldanud, et muusikakriitikale eeskujuks olevad ühiskondlikud suunad ja ideed peegelduvad algselt sageli just kirjandusväljal (Fabian R. Lovisa, *Musikkritik im Nationalsozialismus: Die Rolle deutschsprachiger Musikzeitschriften 1920–1945*. Heidelberg: Laaber 1993, 12).

⁹ Virve Sarapik, *Kunsti kriitika – kriitika kunst: Kaasteksti ja konteksti küsimus*. – Marin Laak (koost.), *Traditsioon ja pluralism*. Tallinn: Tuum 1998, 51.